

Man fick vara en ”opartisk liberal”

– Egentligen är jag nog i mångt och mycket ganska konservativ, säger Bengt Nilsson, fd folkskollärare och en av pionjärerna i försöksverksamheten med enhetsskola, som startade 1949. Ändå gick han, tillsammans med sina kollegor i Vifolka rektorsområde utanför Linköping, i bräsch för en radikal nyordning av den svenska skolan, grunden till dagens skola. Hur går det ihop?

– Det var så oerhört viktigt att alla elever skulle få chansen till likvärdiga kunskaper. Det överskuggade allt annat. Och jag var ung och entusiastisk, inte rädd för nymodigheter.

Bengt bor som pensionär i en bostadsrättslägenhet i Linköping tillsammans med hustrun Ingegärd, som också arbetat som lärare. Han är 72 år.

Pianot intar en central plats i vardagsrummet. Bengt arbetade som kantor också.

Men låt oss börja från början, i Östra Tollstad. Bengt hade tagit sin folkskolläraryxamen 1942, mitt under kriget, och blev nästan genast inkallad. Sin första kantors- och lärartjänst hade han i Dalsland, i en liten ort så nära norska gränsen att han måste ha ett särskilt pass för att komma till sin skola och tjänstebostad, som låg innanför spärrområdet. Där var han i tre år, innan han 1946 fick tjänsten som folkskollärare och kantor i Östra Tollstad.

Bengt Nilsson tar oss med på en biltur till skolan i Östra Tollstad, som ligger några mil utanför Linköping. Det är en liten gulmålad skola, strax vid sidan om de stora vägarna, i en lummig, äldre kyrkby. I dag finns bara lågstadium här, och Bengt har hört att det nog ska läggas ner, eftersom barnunderlaget tryter.

Östra Tollstad var eget skoldistrikt och egen kommun när Bengt kom hit. Det var en gammal jordbruksbygd, mycket konservativ. Det fanns två skolor i kommunen, båda drivna i B 2-form, alltså då folkskolläraren hade fyra klasser på en gång.

Det fanns 800 invånare i kommunen, de flesta var bönder och politiskt var det borgerlig majoritet. Men eftersom det nu var precis efter kriget, då man hade vant sig att fatta beslut i politisk enighet, var alla också här i stort sett överens om hur det skulle fungera i bygden. Och när det gällde skolan fick man inte kosta på något extra. Det var litet problematiskt ibland, berättar Bengt. Han fick vara mycket diplomatisk, något av en ”opartisk liberal”, säger Bengt och citerar Grönköpings Veckoblad.

I skolan fungerade allt på gammalt sätt. Bengts företrädare hade varit här från 1905, tills han avgick med pension samma år som Bengt kom hit. Skolan var byggd

– *Om en elev skall fostras att förstå demokratin måste man undervisa på det viset.*

1878. Den var mycket nedsliten och undervisningsmaterielen var gammal och oduglig. Skolans Amerikakarta var till exempel tryckt 1880 . . .

Anslagen till skolmateriel i Östra Tollstad var 400 kronor. Men det var inte meningen att de pengarna skulle röras, de skulle vandra fram och tillbaka genom budgetåren. I maskopi med skolinspektören gjorde Bengt då upp en lista över saker som behövdes till skolan. Listan slutade på 2 000 kronor. Sedan var det ingen konst att få loss de 400. Så småningom anslogs pengar till ombyggnad av skolan också.

– I gamla tider var skolstyrelsen mest till för att hålla efter så att skolan inte kostade, säger Bengt.

I bygden fanns en stark folkbildningstradition. När det sedan kom folkbibliotek och en föreläsningsverksamhet, som blev mycket populär, återverkade det positivt på skolsituationen.

– Det gav nya värderingar, vidare vyer.

Därför var förutsättningarna för en försöksverksamhet med enhetsskola i Östra Tollstad goda. Men det var i grannkommunen Veta det började.

I Veta verkade den legendariske kantorn och folkskolläraren Holger Nilsson. Han var en eldsjäl, som drivit igenom en rad progressiva reformer i sitt skoldistrikt. Långt före alla andra hade Veta ett sjunde skolår, sedan ett åttonde; engelskundervisning infördes 1947, fullständiga skolmåltider 1949 och lekskoleverksamhet 1950. Holger Nilsson ledde också progressiva kurser i pedagogik, de s k Veta-kurserna, som samlade lärare inte bara från vårt land utan från hela Norden.

Skolkommissionen, som tillsatts 1946, gick ut med ett erbjudande till landets skoldistrikt om att starta försöksverksamhet med 9-årig enhetsskola. Det var en reform som skulle ta död på den gamla "finskolan" och skapa en grundskola för alla, oavsett social tillhörighet.

Östra Tollstads grannkommun Veta var snar att ansöka om att få bli försöksdistrikt för enhetsskolan. Men eftersom kommunen ansågs för liten, erbjöds den att gå samman med sina fem grannkommuner, bland dem Östra Tollstad, och bli gemensamt försöksdistrikt.

Var och en av de små kommunerna skulle nu ta ställning till erbjudandet. De äldre lärarna var skeptiska. De levde kvar i gamla värderingar och ville hålla sig till den gamla folkskolestadgan från 1921 (som gällde ända fram till 1958). De såg med stor misstro på skolkommissionen.

– Men jag var nyfiken, berättar Bengt. Och alla vi unga var intresserade.

På kommunfullmäktigesammanträdet i Östra Tollstad sköts Bengt fram av sina kolleger som talesman för lärarkåren. När en av politikerna frågade vad lärarna tyckte, svarade Bengt att de var positiva. Och så blev det beslut om försöksverksamhet, som började 1949.

– Det var administrativt komplicerat, men mycket spännande, berättar han.

Första tiden var det sex olika skolstyrelser som skulle samarbeta i en gemensam försöksskolstyrelse, som hade tillskapats. Lärarna samarbetade mycket bra och allt gick över förväntan. 1950 slogs de sex kommunerna samman i en gemensam, Vifolka kommun.

Försöksverksamheten kom att fordra mycket merarbete för lärarna. Grupparbete och samlad undervisning krävde noggrann planering av både stoff och tidsåtgång.

Och så kom engelska som obligatoriskt ämne på bekostnad av svenskämnet. Svagpresterande elever med läs- och skrivsvårigheter kom här lätt i kläm. De krävde ju mycken individuell hjälp och undervisning, samtidigt som man måste ge högpresterande elever någon form av överkurs. Speciallärare och hjälpklass hade man ju ingen tillgång till förrän längre fram (Bengt blev själv speciallärare i början av 60-talet).

Hektografen var en välsignelse. 1946 hade han köpt en för egna pengar för att kunna mångfaldiga studiematerial. Sedan kom dupliceringsapparaten omkring 1950, och utan den hade det knappt gått att genomföra den nya undervisningen. Några nya läroböcker kom nämligen inte till försöksverksamheten. I stället skickades det ut allmänt hållna studieplaner från Stockholm, för att komplettera de gamla läroböckerna. De skulle ligga till grund för en kommande läroplan. Lärarna i försöksverksamheten skulle dokumentera hur de nådde vissa resultat. Det innebar att de hade en större arbetsbörda än normalt. Det fungerade tack vare det utmärkta samarbetet mellan lärarna över kommungränserna. När sedan Linköping ett år senare kom igång med sin försöksverksamhet underlättades samarbetet ytterligare.

Kommunen hade fått vackra löften av skolkommissionen: alla extra kostnader skulle ersättas. Men skolkommissionen hade glömt fråga skolöverstyrelsen. Där fanns inga pengar och SÖ blev i själva verket mycket av en bromskloss för försöksverksamheten.

Skolkommissionens idéer var mycket radikala. All undervisning skulle ges till alla, oavsett social bakgrund.

– Den starka bredden och folkbildningstraditionen hos oss gav ett bra underlag för enighet om detta.

Ett annat bra underlag var att många av de yngre lärarna redan hade arbetat med nya metoder, som grupparbete till exempel. Bengt hade en tid 39 elever, fördelade på klasserna 3, 4, 5, 6 och 7, varav 10 fanns i årskurs 7. Dem använde han som extralärare åt de yngre.

Man började nu också allt mer upptäcka skolbibliotekets betydelse. Här gällde det att få fram faktaböcker och lära eleverna att själva söka efter sakuppgifter och annat. De började också bygga upp sk klassbibliotek som komplement till skolbiblioteket.

Bengt berättar att han varje år också ägnade en del tid till mer koncentrerad dramatisk framställning, det vill säga de skapade en egen skolteater. Han minns än hur både föräldrar och elever helhjärtat ställde upp. Samtidigt slopades stadiegränserna i sko-

lan tillfälligt och alla elever och lärare aktiverades i detta. Han har senare fått många vittnesbörd från tidigare elever om hur viktiga dessa händelser var för dem, när det gällde att överbygga blyghet och bygga upp större självförtroende.

Under åren 1949–55 företog Bengt och hans elever ett flertal skolresor med STF:s och SJ:s tåghem. Det var ett rullande hotell med sovvnagar, sällskapsvnagar, restaurangvagn och duschvagn. Sådana resor kunde ta en vecka och gick till Narvik och Trondheim. Det gjordes också resor med fjällbestigningar, naturvandring på Kungsleden och vid Åreskutan, tågresor i Malmbergets gruvgångar, till Jukkasjärvi kyrkby och sameskola.

– Det var fantastiska och lärorika upplevelser för den tidens landsbygdsbarn, det har jag fått höra av många tidigare elever.

När Bengt ser tillbaka på försöksverksamheten menar han nog att det allra svåraste var ”differentiering inom klassens ram”, något som ju måste åstadkommas utan dagens resurser som till exempel speciallärare. Men han trodde på den individuella differentieringen.

– Om en elev skall fostras att förstå demokratin måste man undervisa på det viset.

Försöksverksamheten med enhetsskola fortsatte i praktiken ända fram till 1962 års riksdagsbeslut om den nya grundskolan.

Hur utföll det? Fick vi en demokratisk skola?

– Jag tror att om det hade fått utvecklas så som Stellan Arvidson och de andra i skolkommissionen tänkt sig, så hade skolan sett annorlunda ut i dag. Vi hade varit närmare de goda och progressiva idéer som skolkommissionen hade.

I stället kom det ständigt nya ändringar, nya stadgor och nya propåer varje år, säger han. En gång skrev han och hans kolleger till skolöverstyrelsen och bad om arbetsro! Något svar fick de förstås inte.

– I dag har kunskapsinhämtandet, som ska skapa en allmänbildning, fått stryka på foten. Individens intresse har alltför mycket underordnats olika samhällsintressen.

I.C.